

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕННЯ СТУДЕНТІВ-ЗАОЧНИКІВ

Студентство – це особлива соціальна категорія людей, специфічність якої обумовлена організаційним об'єднанням їх таким суспільним осередком спрямованої соціалізації, яким є інститут вищої освіти. За даними сучасних дослідників[4-7], ця соціальна група в соціально-психологічному аспекті вирізняється, у порівнянні з іншими групами населення, високим рівнем розвитку пізнавальної активності, гармонійним поєднанням інтелектуальної та соціальної зрілості, в процесі їх активного становлення. Окрім того, це доволі різноманітна, з позиції вікового діапазону, верства сучасного населення, що обумовлено як низьким рівнем вікових обмежень можливостей сучасної людини навчатися з відривом від виробництва, так і існуванням різних форм надбання освіти (очна, заочна, дистанційна та ін.).

Дотримуючись у своїй роботі визначаючого принципу системосмисловидяльнісного підходу, ми вважаємо високо ймовірним очікувати зміни у показниках соціально-когнітивного та соціально-емоційного потенціалу студентства, в наслідок залучення таких осіб до предметних видів діяльності, які пов'язані з їхньою майбутньою професією й передбачені навчальним планом підготовки, орієнтованим на найбільш активну самореалізацію в умовах навчального закладу особистості студента за моделлю суб'єкта професійної діяльності обраного фаху. Окрім того, не виключається, що й інші умови соціалізації осіб студентського віку, які локалізовані поза стінами ВУЗу, здійснюють істотний внесок у розвиток соціального потенціалу таких осіб, які належать до однієї з найдинамічніших в аспекті проявів соціальної активності груп сучасного суспільства. Тому передбачається, що високовірогідно помітити певні відмінності можна шляхом порівняння відповідних показників потенціалу соціальних здібностей студентів молодших та старших курсів. Саме тому, ми розділили отримані в нашому теоретико-емпіричному дослідженні дані щодо особливостей розвитку соціальних здібностей студентів на дві великі групи. До першої із них увійшли студенти здебільшого денної форми навчання молодших курсів, вік яких відповідає періоду старшого юнацького віку (це 17-21 рік), а другу групу утворили переважно вже працюючі студенти очно-заочної та заочної форм навчання. Вік останніх у нашому дослідженні коливається в межах 21-43 років, що, очевидно, кореспондує з

онтогенетичним періодом дорослості, точніше ранньої зрілості людини. У цій статті ми зосередимось на огляді результатів другої групи осіб, які прийняли участь в нашому дослідженні.

Аналіз результатів. З метою емпіричної перевірки висунутої гіпотези ми провели порівняльне дослідження відмінностей у показниках таких здібностей студентів-психологів першого та четвертого курсів навчання загальною чисельністю 48 осіб. Програма дослідження була реалізована на базі двох приватних вузів міста Києва. Вона передбачала порівняльний аналіз через розрахунок Т-критерію Стюдента показників конативного, емоційного та інтелектуального потенціалів студентів із використанням вже типового для нашого дослідження методичного інструментарію оцінки рівня розвитку їхніх соціальних здібностей (методики Дж. Гілфорда, С. Розенцвейга, С. Делінгер, соціометричний тест, розроблені та апробовані нами методика емоційного самоусвідомлення [1] і соціально-креативна проба[2]), реєструвались черга народження та кількість дітей у батьківській родині респондента. Основні результати цієї частини роботи узагальнені в таблиці 1.1.

Як видно з таблиці 1, за умов дії чинника вищої гуманітарної освіти, значущі розбіжності зареєстровані нами практично в усіх царинах реалізації соціального потенціалу: соціального й емоційного інтелекту, індексу соціальної адаптованості студентів різного терміну навчання. Зокрема, констатується зростання з віком досліджуваних їхньої здатності до всебічного аналізу соціальної ситуації. У інтерособистісному плані про це свідчить суттєвий ріст композитної оцінки соціального інтелекту старшокурсників (Pair 15), яку забезпечує збільшення показників здібності до невербальної чутливості (Pair 12) і спроможності ефективно передбачати причини динаміки соціальних подій (Pair 13). У плані розвитку механізмів внутрішньої регуляції зареєстровано ріст узагальненої здатності старших студентів свідомо орієнтуватись у власних переживаннях (Pair 10), завдяки кращому розвитку диференціації емоцій (Pair 5), управління ними (Pair 8), прийняття відповідальності за контроль таких переживань (Pair 9). Останнє супроводжується суттєвим падінням показників емпатичного реагування студентів старших курсів (Pair 7), що у цьому контексті свідчить про домінування в особистості механізмів свідомого самоуправління власною емоційною сферою.

Таблиця 1.

Значущі розбіжності між показниками розвитку соціальних здібностей студентів 1-4 курсів

Paired Samples Test

	Paired Differences	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval of the Difference	Lower	Upper	t	df	Sig. (2-tailed)
Pair 2	VAR02 - VAR19	Вік	-8,5417	4,8363	,9872	-10,5838	-6,4995	-8,652	23	,000
Pair 3	VAR03 - VAR20	Неформальний статус	-2,4583	2,9632	,6049	-3,7096	-1,2071	-4,064	23	,000
Pair 4	VAR04 - VAR21	Формальний статус	-2,2500	4,6742	,9541	-4,2237	-,2763	-2,358	23	,027

Pair 5	VAR05 - VAR22	Диференціація емоцій	-1,0417	2,0951	,4277	-1,9264	-,1570	-2,436	23	,023
Pair 7	VAR07 – VAR24	Емпатія	1,5000	2,3219	,4740	,5195	2,4805	3,165	23	,004
Pair 8	VAR08 – VAR25	Управління емоціями	-1,6250	3,2278	,6589	-2,9880	-,2620	-2,466	23	,022
Pair 9	VAR09 – VAR26	Прийняття відповідності	-1,7917	2,0212	,4126	-2,6451	-,9382	-4,343	23	,000
Pair 10	VAR10 – VAR27	Емоційний інтелект	-4,2500	5,2191	1,0653	-6,4538	-2,0462	-3,989	23	,001
Pair 12	VAR12 – VAR29	Невербальна чутливість S2	-2,4167	3,2021	,6536	-3,7688	-1,0645	-3,697	23	,001
Pair 14	VAR14 - VAR31	Розуміння причин подій S4	-1,5833	3,6106	,7370	-3,1079	-5,8722E-02	-2,148	23	,042
Pair 15	VAR15 – VAR32	Композитна оцінка	-5,1667	7,2572	1,4814	-8,2311	-2,1022	-3,488	23	,002
Pair 16	VAR16 – VAR33	Показник GKR	12,6375	16,0912	3,2846	5,8428	19,4322	3,848	23	,001
Pair 17	VAR17 - VAR34	Креативна проба	-,6458	,8531	,1741	-1,0061	-,2856	-3,709	23	,001

Помітним є й ріст соціально-креативної властивості (Pair 17). При цьому протоколи старшокурсників-психологів, на відміну від результатів студентів молодших курсів, здебільшого містять або більш ніж одну відповідь на завдання-загадку, у чому ми бачимо реалізацію їхньої установки на важливість варіативності, не однобічності в розв'язанні соціальних проблем, або ж пропонують системне рішення змодельованої ситуації, прийнятне для переважної більшості її учасників, що є свідченням соціально-зрілого продуктивного розв'язання проблеми.

Нарешті, на рівні соціально-конативного потенціалу ми, як і у випадку порівняння студентів зі старшокласниками, зафіксували зниження кількості співпадань з ключем типових відповідей при розрахунку показника адаптованості за методикою С. Розенцвейга (Pair 16). Наступна перевірка характеру неспівпадань виявила таку тенденцію: більшість відповідей старшокурсників відхилялись від типових переважно імпульсивного напрямку реагування (M=47,9167% проти I=31,25%, E=20,8333%), який засвідчує сприйняття ними експериментальних ситуацій не як фруструючих або таких, які містять загрозу їхньому "Я", а лише як проблемних, розв'язання яких потребує зваженої активності обох сторін. Домінування такого роду конативних установок, з нашої точки зору, дозволяє трактувати подібну тенденцію в розвитку комунікативної позиції особистості як позитивну. Окрім того, переважання їх у студентів-психологів можна вважати і певним індикатором психологічної готовності особистості до розв'язання широкого кола професійних завдань психолога -практика.

Таким чином, очевидно, що чинник професійної освіти відіграє помітну роль у становленні соціальних здібностей майбутнього фахівця соціономічного профілю.

Більш глибоку картину системних зв'язків окремих конструктів потенціалу соціальних здібностей у дорослому віці дає вже традиційна процедура факторного аналізу, що після 14 ітерацій виділила 8 факторів, які описують 81,527% загальної дисперсії даних.

Перший фактор **соціального впливу** (14,711%) демонструє картину зростання з віком (+VAR02) неформального (+VAR05) і формального (+VAR06) впливу особистості студента на групове оточення, обумовленого збільшенням показників його відкритості пізнанню (-VAR11) і соціально-креативного потенціалу (+VAR26), а також здатністю, за умов ймовірного ускладнення в діяльності, до широкого залучення компетентних інших, (+VAR08), що логічно кореспондує зі зростанням каузально-атрибутивних здібностей таких осіб до розуміння причин системної динаміки соціальних подій (+VAR23). Паралельне падіння преферентивності для цих студентів креативної установки (+VAR13), ймовірно, виступає індикатором становлення з віком самості людини, яка вирішила отримати освіту в дорослому віці. Механізм самості, на думку К.Г.Юнга, виступаючи суб'єктивним ядром самоставлення соціально зрілого людського індивіда, інтегрує різні аспекти його "Я", забезпечуючи цілісність особистості []. Разом із відкритістю широкому пізнавальному досвіду, цей механізм підтримує індивідуальний баланс самототожності та особистісного розвитку людини як суб'єкта власної життєдіяльності. Усе це сукупно розглядається нами як підтвердження сформованості в дорослому віці потенціалу ефективної комунікативного впливу людини, основу якого створює єдність когнітивних (системно-аналітичних і креативних), особистісно-регулятивних, а також конативно-продуктивних соціальних здібностей.

Другий фактор **особистісних особливостей розвитку соціального інтелекту** (13,414%) демонструє зв'язок зростання показників основних шкал цієї когнітивної складової потенціалу соціальних здібностей людини (+VAR20), (+VAR22), (+VAR23) та її композитної оцінки (+VAR24) насамперед із ростом пріоритетності для людини – носія таких здібностей альтруїстичних установок (-VAR09), її показників емпатії (+VAR16) і диференціації емоцій (+VAR14) та зменшення їхньої вираженості (-VAR15). Зростання когнітивних показників дорослих студентів корелює також зі збільшенням ефективності виконання ними соціально-креативної проби (+VAR26) та ростом їхніх формально-статусних показників (+VAR06), на тлі падіння преферентивності установки на відкритість широкому досвіду (+VAR11). З точки зору врахування чинника особливостей соціалізації, такий профіль когнітивно - емоційного потенціалу зрілої особистості є характерним для осіб, які є первістками (-VAR03) у батьківській родині (+VAR04), а значить, як було раніше продемонстровано Зайонц та ін. [3], мають певні переваги в розвитку потенціалу інтелектуальних здібностей, про що і в нашому дослідженні свідчить ріст їхнього формального соціометричного статусу. Отже орієнтація на світ людських стосунків при високому розвитку аналітичних та емпатичних властивостей є характерними індивідуальними особливостями дорослої людини з високими показниками соціально-когнітивних властивостей, які ефективно використовуються нею для аналізу та продуктивного розв'язання нестандартних соціальних проблем.

Таблиця 10.13.

Результати факторного аналізу показників соціального потенціалу студентів зрілого віку (22-43 роки)

Rotated Component Matrix		Component							
		1	2	3	4	5	6	7	8
VAR01	Стать					-,733			
VAR02	Вік	,847							

VAR03	Черга народження		-,219		,876				
VAR04	Кількість дітей		,232	-,200	,731	-,295			
VAR05	Неформальний статус	,881			,271				,282
VAR06	Формальний статус	,586	,216		,311			-,312	
VAR07	Соц. експансивність				,834				
VAR08	Ділова експансивність	,634			,401	,359			
VAR09	Альтруїзм		-,687		-,376				
VAR10	Сумлінність					-,722			,423
VAR11	Цікавість	-,679	,365				-,384		
VAR12	Домінантність					,325	,881		
VAR13	Креативність	,625							-,404
VAR14	Диференціація емоцій		,205	-,317	,507		,509		
VAR15	Вираження емоцій		-,272			,405			,709
VAR16	Емпатія		,673	-,360					,310
VAR17	Управління емоціями								,826
VAR18	Прийняття відпов-сті								,837
VAR19	Емоц. IQ Сума (EIQ Σ)							,647	,612
VAR20	Соц. IQ Субтест 1		,880						
VAR21	Соц. IQ Субтест 2			-,751			,400		
VAR22	Соц. IQ Субтест 3		,381	,534	,419				
VAR23	Соц. IQ Субтест 4	,310	,501	,563					
VAR24	Соц. IQ Сума (SIQ Σ)		,874						
VAR25	Показник GCR			-,761					
VAR26	Креативна проба	,503	,265	,386		,377		,310	

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. a Rotation converged in 14 iterations.

Навантаження третього фактора **соціальної експансивності** (13,202%) свідчить про його швидше компенсаторну природу. Такий висновок підтверджує тісне сусідство зростання соціальної (+VAR07) та ділової експансивності (+VAR08) частини дорослих студентів та зниження показників їхньої невербальної чутливості (-VAR21) і потенціалу нормативно-адаптивних реакцій в ситуації емоційної напруги (-VAR25). Окрім того, тут же реєструється падіння показників диференціації власних емоцій (-VAR14) і здатності до емпатичного реагування таких осіб (-VAR16). При цьому у них зростають індекси соціально-когнітивних здібностей до вербальної чутливості (+VAR22) та системного розуміння причин динаміки соціальних подій (+VAR23), що позитивно кореспондує як з ростом результатів виконання ними соціально-креативної проби (+VAR26), так і ростом формального статусу у групі (+VAR06). В аспекті виявлення соціально-психологічних умов розвитку такої вербально-когнітивної конфігурації соціального потенціалу досліджуваних, звертає на себе увагу особливість складу їхньої батьківської сім'ї (-VAR04), в якій вони, як правило, були єдиною дитиною і, очевидно, в умовах родинної соціалізації, в межах якої переважно формуються особливості емоційного та конативного потенціалів соціальної активності людини або мали достатньої змоги у повній мірі розвинути такі компоненти потенціала власних соціальних здібностей у спілкуванні з батьками.

Четвертий фактор, **молодшого сиблінга** (8,570%) виступає ще одним варіантом проекції особливостей розвитку соціального потенціалу людини, за протилежних умов її родинної соціалізації, тобто коли вона не є єдиною або первістком (+VAR03) в батьківській сім'ї (+VAR04). Таким людям у більшій мірі притаманні диференціація власних емоцій (+VAR14), мовна чутливість (+VAR22) та домінування в індивідуальному просторі значущості орієнтації на співробітництво з людьми (-VAR09). По суті, ця модель фіксує важливість просоціальної орієнтації людини в розвитку її як індивідуально-емоційних, так і вербально-комунікативних властивостей, для чого суттєвим є наявність у її батьківській родині не лише значущих дорослих, а й інших особливо

старших сиблінгів, як партнерів по комунікації та взаємодії, соціально продуктивна поведінка яких узагальнюється та наслідується нею.

Яскраво гендерно забарвлений п'ятий фактор (8,517%) демонструє зв'язок з умовами родинної соціалізації зростання соціально - креативного потенціалу (+VAR26) жінок (-VAR01). Як правило, це - єдині діти в сім'ї (-VAR04), які орієнтовані на справу (-VAR10), на протипагу прагненню домінувати (+VAR12). В міру вираженості таких інтенцій у них спостерігається зростання вираженості емоцій (+VAR15) і ділової компетентності (+VAR08) як усвідомлення можливих варіантів пошуку ефективної допомоги в навчанні. Отже, виявлені внутрішньопсихологічні особливості таких студенток свідчать про певне джерело становлення соціально продуктивних рішень, указуючи на суттєву роль чинників активного розширення індивідуального досвіду та його адекватного емоційного переживання людиною у формуванні соціально-креативного потенціала зрілої особи із домінуванням виконавських установок активності.

Шостий фактор **відкритості пізнавальному досвіду** (7,897%) розкриває тісні зв'язки, які існують між вираженням установки на відкритість широкому пізнавальному досвіду (-VAR11) частини вибірки, та порівняльним зростанням її здатності до диференціації та системного розуміння власних емоцій (+VAR14) і переживань інших (+VAR21), при паралельному зниженні дієвості установки на домінування у взаємодії з іншими людьми (+VAR12). Отримана формула очевидно демонструє, що важливим психологічним чинником розвитку як інтра-, так і інтерособистісної емоційної компетентності людини є не лише її індивідуальний, а й досвід соціальний, готовність людини до оволодіння яким, суттєво пов'язана із прогресом у царині її емоційно-регуляторних здібностей.

Сьомий (7,852%) та восьмий (7,362%) фактори являють різні модуси розвитку загального внутрішньособистісного емоційного потенціалу дорослої людини. Сьомий фактор **управління емоціями** демонструє ріст емоційного інтелекту певної частини студентів (+VAR19), у зв'язку з падінням їхнього формального статусу (-VAR06). У попередніх дослідженнях нами була статистично підтверджена тенденція зростання управління власними емоціями досліджуваних, у міру

зменшення показників успішності їх навчання [3], що, як відомо, на рівні індивідуальної саморегуляції найчастіше компенсується працьовитістю та сумлінним ставленням до нього людини або ж самореалізацією в іншій, зокрема, неформальній царині людських стосунків. Про високу вірогідність для студентів, результати яких аналізуються зараз, реалізації саме останнього сценарію свідчить наявне зменшення ролі виконавських установок в організації їх індивідуальної активності (+VAR10), підвищення їхніх креативних інтенцій (-VAR13) та зростання результатів виконання ними креативної проби (+VAR26). Ріст же емоційного інтелекту таких осіб забезпечується насамперед зростанням індексів емоційної саморегуляції (+VAR14) та емпатії (+VAR16) – важливих соціально - психологічних механізмів забезпечення ефективності соціальної поведінки людини. Такого роду результат ми схильні вважати характерним для особистості з невисокими показниками загально-пізнавального розвитку, для якої ефективність соціальної життєдіяльності забезпечується передусім розвинутим функціонуванням механізмів не когнітивного, а емоційно – регулятивно - конативного змісту.

Навантаження восьмого фактора об'єктивують інші психологічні механізми, які призводять до зростання емоційного інтелекту дорослої людини. В основі його високих показників знаходяться розвинені здатності контролю за якістю власних переживань (+VAR18) та спроможності їх вільного самовираження (+VAR15). Саме така зв'язка внутрішньопсихологічних механізмів по суті конгруентної емоційної активності соціально зрілої людини забезпечує їй впливовість і особистісний авторитет у спільноті, що проявляється у зростанні неформального статусу (+VAR05).

Представлений аналіз дозволяє сформулювати певні **висновки**.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Власова О.І., Березюк М.А.* Теоретико-методичні засади дослідження емоційного інтелекту як інтраіндивідуальної властивості особистості // Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства – Луганськ, 2004, с.177-184.

2. *Власова О.І.* Психологічні особливості самовідомості та цінностей соціально обдарованих осіб. // Вісник КНУ. Соціологія. Психологія. Педагогіка. - К, 2004, випуск 20-21 с.83-87.

РЕЗЮМЕ

Стаття пов'язана з аналізом динаміки основних складових потенціалу соціальних здібностей людини зрілого віку. Описані провідні психологічні й соціально-

SUMMARY

The article investigates the dynamics of basic elements of the adults' potential as for their social abilities. The leading psychological and sociopsychological factors

1. Очевидно, що студентський вік є важливим етапом для становлення потенціала соціальних здібностей людини. У межах його перебігу, за умов комплексного впливу дидактичних, виховних та розвивальних чинників гуманітарної освіти, практично усі види таких здібностей зазнають істотних прогресивних змін.

2. Основна відмінність розвитку соціального потенціала особистості зрілого віку, яка скористалась своїм правом на отримання вищої гуманітарної освіти, полягає у системній інтеграції різних типів її соціальних здібностей (когнітивних, конативних, емоційних), завдяки чому досягається висока ефективність не лише інтелектуальної, а й комунікативної активності такої людини, стає можливим її загально визнаний вплив на соціальне оточення.

3. Подібний вплив, у свою чергу, є наслідком активного становлення в дорослому віці соціально-креативного потенціалу особистості, який дозволяє їй ефективно розв'язувати нестандартні комунікативні проблеми. Його функціонування стає можливим завдяки наявності у студентів відповідних установок активності (на творчість, на справу, на спілкування), належного розвитку соціально-аналітичних властивостей, широкій соціальній компетентності. Дослідження виявило також суттєву роль чинників розширення досвіду індивідуальної активності людини та її спроможності до його адекватного емоційного переживання у формуванні соціально-креативного потенціала зрілої особистості.

4. Така картина відмінностей студентів дорослого віку дозволяє зробити узагальнюючий висновок про вирішальну роль позиції особистості як провідного психологічного чинника становлення її соціально-особистісного потенціалу у зрілому віці, а також центральне значення спеціальної вищої освіти для подальшого соціально-когнітивного розвитку людини.

3. *Власова О.І.* Фактори розвитку потенціалу соціальної обдарованості в юнацькому віці.//Вісник КНУ. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К., 2004 № 23-24.

4. *Крайг Г.* Психология развития. – СПб-6, 2002.

5. *Практическая психология образования.* – М., 1998.

6. *Психология человека: от рождения до смерти.* Под ред. А.А. Реана – СПб-6, 2001.

7. *Юнг К.Г.* Анон. Исследование феноменологии самости. – М., 1997.

Подано до редакції 25.02.05

психологічні чинники розвитку соціально-когнітивних, соціально-емотивних та соціально-адаптивних здібностей студентів, які є представниками віку дорослості.

of development of social-cognitive, social-emotional and social-adaptive abilities of students as the adults are described.